

В.Г. ГОНЧАРЕНКО,
доктор юридичних наук, професор,
(Академія адвокатури України)

С.В. ГОНЧАРЕНКО,
кандидат юридичних наук, доцент
(Академія адвокатури України)

КРИТЕРІЇ ДОПУСТИМОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ НА ДОСУДОВОМУ СЛІДСТВІ

Ключові слова: *учасники процесу, взаємодія, вплив, критерії впливу, тактичний прийом, слідча хитрість, свобода вибору, незаконні заходи, обман, гіпноз, поліграф.*

Процес юридичного регулювання найрізноманітніших відносин, що виникають в суспільстві, на певних етапах обов'язково включає в себе безпосереднє або опосередковане спілкування людей, які так чи інакше пов'язані цими відносинами і наділені визначеними права і обов'язками. Вся діяльність юридичних органів і посадових осіб, яка спрямована на захист права, має єдину психологічну природу і в принципі однаковий механізм комунікації, а тому психологічним атрибутом і юридичною умовою є спілкування осіб, яке в кожному конкретному випадку неодмінно набуває вигляду *взаємодії* [11, 56].

Аналізуючи на фоні цих констатацій стадію досудового слідства, можна зробити висновок, що процес розслідування, як сукупність актів з вирішення загальних і безлічі окремих відносин, передбачає неминуче спілкування учасників, а отже — взаємний вплив їх один на одного. Зурахуванням цього феномену ми повинні зіставити наявність впливів з існуючою практикою судочинства і нормами кримінально-процесуального закону, що регулюють правовідносини, які виника-

ють під час проведення слідчих дій та досудового слідства в цілому. Дуже легко побачити, що практика проведення слідчих дій, наукові розробки, спрямовані на її удосконалення, містять елементи психологічного впливу, що використовуються в тактичному і в процесуальному відношеннях.

Все це значною мірою відображається як у рекомендаціях криміналістики в плані найбільш ефективного проведення окремих слідчих дій і тактичних операцій, так і в нормах процесуального закону, які встановлюють обов'язкову або альтернативну процедуру проведення слідчих дій. Всі методики розслідування містять більш-менш сконцентровані і систематизовані рекомендації, описання окремих прийомів та їх послідовностей для вчинення психологічного впливу на учасників кримінального судочинства з метою одержання адекватної інформації, викриття неправди, створення оптимальних умов проведення слідчих дій і тактичних операцій, подолання забуття раніше сприйнятого, замовчування відомих фактів та тонко розрахованої дезінформації, виявлення схованих об'єктів і осіб, що переховуються, тощо [8, 5;

15, 139; 24, 15]. Криміналісти, які вивчали проблему психологічного впливу з боку слідчого на учасників досудового слідства, свої теоретичні висновки в галузі слідчої тактики на рівні принципів і функцій та практичні рекомендації так чи інакше цілком виправдано пов'язують з необхідністю використання його як обов'язкового елемента тактики [5; 7; 18; 21; 22; 27; 28; 30], розробляють з урахуванням слідчої практики ситуаційно обумовлені тактичні прийоми розслідування злочинів в цілому [29], під час допиту потерпілого [14], дають поради щодо пред'явлення доказів у ході допиту обвинуваченого [16], пропонують цілісну тактико-психологічну картину проведення обшуку [19] тощо.

Всі названі роботи та багато інших доробок теоретиків і практиків дають підстави визначити психологічний вплив на досудовому слідстві як комплекс прийомів, які застосовуються в процесі передачі, опрацювання та використання доказової інформації, викликаючи відповідну реакцію, що дозволяє діагностувати психічний стан особи, контролювати хід її думок, ставлення до певних фактів для зміни для зміни її поведінки в напрямі одержання правдивої і повної інформації [26, 4]. Цей вплив у всіх ситуаціях досудового слідства спрямовується на винайдення способів подолання негативів психологічних настанов і поведінки для одержання бажаних об'єктивних відомостей про факти, що цікавлять слідство в межах встановленого законом предмета доказування.

Встановивши наявність у судочинстві різноманітних психологічних впливів і особливо необхідності й можливості цілеспрямованих і дозованих актів впливу на учасників процесу з боку слідчого як важливих і органічних елементів тактики його діяльності в зусиллях, спрямованих на одержання адекватної доказової інформації, ми повинні пильну увагу звернути на правомірність такого впливу в офіційній діяльності слідчого, допустимість його з боку закону і норм загальнолюдської та професійної етики. Зрозуміло, природні

психологічні впливи не потребують нормативного врегулювання (та це й неможливо зробити), а от цілеспрямований адресний вплив слідчого на різних осіб в межах досудового провадження справи, безумовно, вимагає чіткого законодавчого забезпечення, оскільки тут йдеться про можливі навмисні чи мимовільні утиснення непорушних прав і свобод людини.

Науковці єдині в своєму прагненні поставити всі прийоми цілеспрямованого впливу на особу в судочинстві під контроль закону за умови повної поваги до прав і законних інтересів громадян, будь-яке порушення, навіть з посиланням на доцільність, визнавати необґрунтованим, а одержані з порушеннями фактичні дані вважати неприпустимими в доказуванні [7, 25; 12, 45; 17, 26; 22, 223; 26, 154; 27, 51].

Свого часу І.Ф.Пантелєєв висловив вельми привабливу думку, що вплив на психіку людини, спрямований на створення найбільш сприятливих умов для протікання психічних процесів, підтримання активних психічних станів і виявлення позитивних психічних якостей, у кримінальному судочинстві є цілком правомірним і корисним. На його думку, саме ці ознаки позитивного психологічного впливу на людину відрізняються від психічного насильства [22, 233].

Наведена сентенція могла б претендувати на визначення критерію допустимості психологічного впливу, проте позитивний вплив на психіку людини і виявлення позитивних психічних якостей особи можуть привести до обману з боку допитуваного — явно негативного результату, наприклад, у разі виникнення «благородного» бажання обмовити себе на користь близької людини. Водночас цілком законні тактичні прийоми у вигляді раптового обшуку або негайного після затримання допиту ніяк не сприяють створенню найбільш прийнятних умов для протікання психічних процесів у обвинувачених і затриманих. Більше того, такі цілком законні дії в дійсності створюють несприятливі для протікання психічних процесів умови,

викликаючи у названих осіб хвилювання, розгубленість і навіть страх [11, 62]. Між тим, ні у законодавця, ні у слідчого не виникає потреба попередити про майбутній обшук або дати затриманому перелік запитань, які будуть поставлені йому на першому допиті, аби психічні процеси у них протікали у більш-менш сприятливих умовах. Таким чином, І.Ф. Пантелєєву не вдалося добитися встановлення критерію допустимості психологічного впливу шляхом відносно конкретного перерахування прийомів або утвердження загального позитивного напрямку прийнятих меж впливу, бо в його рекомендаціях немає теоретично однозначної і достатньо загальної принципової ознаки допустимості.

Такий же методологічний недолік ми спостерігаємо і в конструкції ст. 22 КПК України «Всебічне, повне і об'єктивне дослідження обставин справи», частина 3 якої звучить так: «Забороняється домагатись показань обвинуваченого та інших осіб, які беруть участь у справі, шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів» [20, 63]. Отже, офіційно встановлений критерій допустимості тактико-психологічних прийомів можна на принциповому рівні сформулювати так: «Дозволяється застосовувати будь-які психологічні впливи, за винятком насильства, погроз та **інших незаконних заходів**». Законодавець до числа заборонених прийомів прямо не відносить, наприклад, обман, а визначення таких недозволених прийомів серед «інших» цілковито відносить до компетенції слідчого, а потім — учасників судового розгляду в процесі оцінки доказів, що, на наш погляд, є неприпустимим з двох причин. По-перше, в літературі під іншими незаконними заходами пропонують розуміти обман, підказки, обіцянки пом'якшити покарання, погрозу розповісти компрометуючі допитуваного відомості, звільнити з-під варті після дачі бажаних слідчому свідчень, дозволити побачення з рідними, приниження гідності допитуваного, розрахований на виснаження допитуваного тривалий допит, пред'явлення фальши-

вих доказів, постачання наркотиків, частування спиртним тощо [9, 5; 11, 60; 20, 65]. Але — це лише коментар, з яким вправі не погодитись особа, котра застосовує закон, оскільки підставою застосування є внутрішнє переконання особи, її добра чи зла воля, а не прямий припис закону. На практиці (і в теорії) одні й ті ж заходи можуть бути витлумачені в одних випадках як допустимі, а в інших — як незаконні, що вочевидь не зміцнює законність судочинства.

По-друге, якщо у законі говориться про незаконні заходи, то вони повинні бути перелічені і пояснені в самому законі, причому з вказівкою на пряму заборону, інакше за визначенням «інші незаконні заходи» може в принципі ховатися все, що здасться даній особі у конкретній ситуації незаконним. Неважко побачити, що невизначена заява про неприпустимість застосування якихось заходів знаходиться в прямому протиріччі з доктриною нашого кримінального права про відповідальність за прямо передбачені законом заборони [11, 61]. Nullapoenasinelege!

Дотично до проблеми допустимості психологічних засобів у слідчій тактиці є дискусія щодо так званих «слідчих хитрощів» та «слідчих пасток», про які не згадував з науковців-криміналістів хіба що лінивий. Окремі автори, які представляють науку кримінального процесу, «хитрість» і «пастки» розглядають, в основному, як обман, етичну неохайність і навіть як фальсифікацію доказів. Навряд чи можна заперечувати неприпустимість таких прийомів. Але відомий мовознавець О.М. Ушаков вкладає в слова «хитрість», «хитрий», «хитрувати» зовсім інший, соціально цілком моральний сенс — «кмітливість; винахідливий, вправний в чому-небудь; мудрувати, вигадувати щось винахідливе, хитромудре». Але чи знайдуться підстави докоряти працівникам слідства і дізнання за винахідливість, хитромудрість та вправність? Навпаки, очевидно треба заохочувати такі якості фахівців, які тяжко працюють в умовах дефіциту інформації, потоків дезінформації та прямої протидії. Безумовно, якщо

ці позитивні якості реалізуються в межах закону і норм етики [4, 35; 26, 17]. До цього можна додати висловлювання О.Я. Баєва, який пише, що слідчі хитрощі як способи вирішення конфліктів слідчим не можуть вплинути на позицію особи, яка не володіє шуканою інформацією, не містять в собі насильства чи обману, є морально допустимими і не вимагають встановлення якихось особливих критеріїв застосування [1, 154].

Практика застосування законів та будь-яких інших нормативних актів свідчить, що переважна більшість аномалій у правозастосовній діяльності виникає через несистемність та колізійність правових норм, їхню теоретичну необґрунтованість. Особливо це стосується правил побудови дефініцій, якими є гіпотези (диспозиції) правових норм. Хиби такого роду формулювань часом так спотворюють сенс нормативного акта, що унеможливають однозначне його тлумачення, створюючи підґрунтя для правозастосовного свавілля [10, 32].

Очевидно, для випадків вирішення питання про допустимість впливу слід встановити загальний теоретичний критерій, який відповідав би високим науковим вимогам. В психології, наприклад (а для нашого випадку це чи не єдине джерело запозичення), таким критерієм визначається можливість для людини, на яку здійснюється вплив, зробити альтернативний і вільний вибір варіантів поведінки, вчинків, утворення висновків [4, 40; 10, 39; 20, 66].

На підставі проведеного нами аналізу можна зробити висновок, що **критерієм допустимості психологічного впливу на досудовому слідстві є можливість або неможливість свободи вибору особою своєї позиції у спілкуванні, висловлювань, вчинків, поведінки, якщо певні обмеження прямо не передбачені законом**. Вважаємо, що саме в такому ключі повинна бути сформульована правова норма в статті закону, аналогічній ч. 3 ст. 22 КПК України.

На цьому можна було б поставити крапку, але окремі пропозиції щодо введення в систему тактико-психологічних

прийомів деяких сумнівних засобів і технологій останнім часом стали набувати ознак тенденції, що є вагомою передумовою їх законодавчого закріплення, і тому ми вважаємо за необхідне відреагувати на це науковим аналізом.

Мова йде про настійливі намагання впровадити в практику розслідування обману й гіпнозу, визнати раптовість загальним принципом тактики спілкування слідчого з учасниками процесу, а результати застосування поліграфа — джерелом юридичних доказів у судочинстві [2, 3—56; 3, 23—29; 4, 28—33; 21, 32].

Наприклад, В.П. Бахін з цілковитою впевненістю в етичності й корисності своєї рекомендації говорить, що одним з дієвих тактичних прийомів є «вміння заманити в «розставлені сіті», організувати обмовку (рос. проговорку — В.Г., С.Г.), коли слідчий обґрунтовано веде до цього допитуваного, щоб він зробив те, чого робити не збирався, що не відповідає його планам» [4, 29]. Від обмовки (прохоплення словом) слід відрізнити випадкову **помилку** на слові (*lapsuslinguae*), яку в українській мові, на жаль, також позначають словом «обмовка» (філологам слід задуматись над цією недоречністю). За таку помилку на слові ні в якому разі не можна чіплятися, а слід поправити її в розмові, за необхідності — поправити в протоколі, бо інакше це буде санкціонована й підтримана слідчим брехня.

Не можна не звернути увагу на те, що в спеціальній літературі з'являються іноді рекомендації окремих криміналістів щодо доцільності використання обману, провокацій, які викликають негідні мотиви, наприклад, жадобу помсти. Вони аргументують свої погляди тим, що боротьба зі злочинністю повинна бути ефективною, а отже істину треба встановлювати будь-що, за всяку ціну, адже злочинці не зупиняються перед застосуванням найбрудніших засобів. Вважаємо відвертою аморальністю сповідування принципу езуїтів, що для досягнення мети є придатними будь-які засоби [11, 145].

Викликає щонайменше здивування заява авторів колективної статті, що «питання повинно ставитись не про те, допустимий чи ні обман, дезінформація та інші подібні засоби, а коли та за яких обставин вони можуть виступати **засобами діяльності**, коли і за яких чітко визначених умов вони можуть використовуватись і, відповідно, коли їх застосування є неприпустимим» [3, 25].

Це тим більше прикро, що автори наведеної цитати та багато інших науковців в принципі вірно відрізняють слідчі хитрощі і пастки від обману, дезінформації, брехливих провокацій. В першому випадку штучно створюється ситуація, що вписується у фабулу однієї з версій слідчого і спрямовується на виявлення обізнаності чи винуватості обізнаного допитуваного з якими-небудь обставинами, коли він без примусу і без прямого заохочення відкрито реагує на видану інформацію. Для обізнаної людини ця інформація буде значущою, для не обізнаної — індивідуальною, яка не викличе ніякої реакції [3, 23; 11, 67, 142]. В опублікованій слідчій практиці був описаний ефективний маневр слідчого, який, знаючи з оперативних джерел, що з одного із сибірських золотих розсипищ викрадене золото переправлялось в банках з-під ікри, перед допитом підозрюваного на свій стіл поклав кілька таких порожніх банок і недбало прикрив їх газетою так, щоб їх було видно із стільця допитуваного. Під час допиту підозрюваний, який навідріз відмовлявся повідомити про факти розкрадання і назвати співучасників, постійно кидав погляди на баночки, котрим за нормальних умов начебто там було й не місце, що зрештою привело до повного зізнання у злочинній діяльності. Є безліч інших аналогічних прикладів [4, 35; 11, 145]. Отже, слідчі хитрощі і пастки ні в якому разі не можуть розцінюватись як обман, бо не несуть неправдивої інформації, а лише можуть викликати асоціативні роздуми, спонукати до прийняття не обов'язкових рішень особами, якимось чином причетними до злочину, не сковуючи їхньої волі і здат-

ності до вільного вибору своєї поведінки. Тому вони повинні мати статус цілком прийнятних тактичних прийомів. Обман же являє собою дозовану адресну навмисну неправду, яка руйнує зразу і повністю саму ідею неупередженого слідства, через що повинен бути віднесений до категорії неприпустимих заходів з настанням для слідчого дисциплінарної або навіть кримінальної відповідальності.

Викликають занепокоєння рішучі намагання окремих науковців піднести до рівня принципу слідчої тактики раптовість дій слідчого стосовно осіб, які зацікавлені в протидії розслідуванню [2, 3—56; 3, 30; 21, 32]. На переконання цих авторів, раптовість у випадках подолання протидії зацікавлених осіб виступає як основоположне начало, обов'язкове правило, оскільки інший підхід — відмова від використання активних засобів подолання протидії — означав би роззброєння органів слідства перед лицем протиборчої сторони.

Доводиться з гіркістю констатувати, що автори, які висувують цю ідею, явно не в ладах з теорією наукознавства, адже принципами науки або її частин, а також певної практичної діяльності можуть бути **лише** вихідні положення якої-небудь теорії, вчення, науки, світогляду, політичної організації, а також внутрішнє переконання людини, яке визначає її ставлення до дійсності, норми поведінки й діяльності.

В.П. Бахін чітко зазначає, що раптовість, як загальне правило слідчої тактики, полягає в «непередбачуваності та неочікуваності змісту й характеру здійснюваних слідчим дій, що звичайно надає слідчому ініціативу і забезпечує успіх» [4, 31].

В.С. Кузьмічов стверджує, що принцип раптовості відображає одну із сторін наступальності в діяльності слідчого, є керівною вимогою й обов'язковим правилом закономірного застосування тактичних засобів розслідування [21, 33].

Безумовно, раптове проведення слідчої дії може дати позитивний ефект в певній ситуації, але яким чином ця функціональна характеристика може стати законо-

мірною необхідністю, обов'язковим правилом всієї слідчої тактики, зрозуміти просто неможливо. Більше того, слідчий в одних випадках проводитиме якусь дію раптово, а в аналогічних інших випадках, зваживши на певні обставини, буде вважати тактично корисним провести таку ж дію без поспіху і навіть «випадково» про її проведення довівши до відома підозрюваного. Професіоналу-криміналісту варто знати, що, наприклад, обшук може бути раптовим для осіб, що вчинили насильницькі або деякі корисливі злочини (крадіжки, розбої, шахрайства), а для розкрадачів майна шляхом зловживання службовим становищем або хабарників обшук фактично ніколи не буде раптовим — вони весь період своєї злочинної діяльності готуються до нього, влаштовуючи тайники, тримаючи кошти на рахунках і реєструючи нерухомість не на своє ім'я, корегуючи відповідним чином документальний облік тощо. Не можна забувати й про те, що норма закону про право затриманого, підозрюваного, обвинуваченого на бесіду з адвокатом до першого допиту робить раптовість проведення цієї слідчої дії взагалі примарною.

Таким чином, раптовість проведення слідчих дій як спосіб подолання протидії розслідуванню не може бути ні за яких умов визнана принципом криміналістичної тактики через свою теоретичну неспроможність, а в практичному плані вона може мати значення достатньо ефективного тактичного прийому, але з досить вузьким колом випадків застосування.

В літературі також піднімається питання про допустимість застосування гіпнозу під час розслідування злочинів. Певна група авторів вважає, що гіпноз в розслідуванні використовувати можна, але лише в тих межах, які гарантують об'єктивність одержання інформації і законність здійснюваних при цьому дій. Не дивлячись на те, що під час гіпнотичного сеансу можна навіяти загіпнотизованій особі те, чого в дійсності не було, деякі автори без всяких застережень заявляють, що «немає необхідності відмовлятися від використання

в розслідуванні злочинів зазначених засобів (гіпнотичного навіювання. — В.Г., С.Г.) лише на тій основі, що вони можуть бути використані для зловживань. Основна увага й основні зусилля наукових працівників повинні бути спрямовані на чітке розмежування в кожному засобі (технічному, тактичному, організаційному) допустимого і корисного і, навпаки, — неправомірного і неприпустимого, і розробку на цій основі чітких процедур їх правомірного застосування в діяльності з розкриття та розслідування злочинів» [3, 29—30].

Ми переконані, що гіпноз в кримінальному судочинстві не може використовуватись з чотирьох причин — природничо-наукової, наукознавчої, теоретико-правової та процесуальної. По-перше, гіпноз являє собою штучно створений сноподібний стан людини, за якого окремі ділянки кори головного мозку охоплюються гальмуванням, а деякі ділянки (так звані сторожові пункти) зберігають збуджуваність і контакт загіпнотизованого з подразниками. В цьому стані можуть відкритися надзвичайно глибокі тайники пам'яті, які в звичайному стані не активізуються (що небезпідставно привернуло увагу криміналістів). Проте загіпнотизований, реагуючи на слова, пояснення, накази гіпнотизера, піддається надзвичайно сильному навіюванню, особа може видавати не лише банально необ'єктивну інформацію, а й розповідати про обставини і явища в дуже спотвореному вигляді або й про такі, яких взагалі ніколи не було. Ступінь адекватності такої інформації ніяким науковим способом виявити неможливо.

По-друге, неодмінною умовою впровадження в пізнавальний процес наукового експерименту є його відтворюваність, тобто можливість його повторення в однакових параметрах і встановлення таким чином надійності в науковому сенсі одержуваних результатів. Ця умова в експерименті гіпнотизування під час розслідування кримінальної справи виконана бути не може, а тому його результати не можуть бути підставою для однозначних висновків у дока-

зуванні. Їх можна використовувати лише в оперативній роботі як орієнтир для пошуку за умови дотримання всіх етичних норм спілкування в кримінальному судочинстві.

По-третє, у будь-якому правовідношенні присутні два необхідних моменти — інтелектуальний і вольовий. Добровільний сеанс гіпнозу, а в судочинстві він може бути лише добровільним, передбачає наявність цих моментів як до початку сеансу, так і в процесі його проведення, бо інакше реципієнт перетворюється із суб'єкта правовідношення в об'єкт дослідження, який можна не лише досліджувати, а й маніпулювати його інтелектом і волею.

По-четверте, в кримінальному процесі рішення приймаються, крім іншого, на підставі **безпосереднього** дослідження і оцінки доказів, які складаються з поданих для вивчення фактичних даних і джерел, в яких ці дані містяться. Відносно даних, одержаних в ході штучно викликаного гіпнотичного сновидіння цей принцип не може бути виконаний.

Наведені аргументи, на нашу думку, переконливо доводять справедливість зробленого нами попереднього висновку відносно використання в судочинстві гіпнозу.

Особливе місце в дискусіях про підвищення ефективності кримінального процесу посідають пропозиції відносно впровадження в систему доказів результатів застосування поліграфа, або поліграфного експерименту.

Публікації на цю тему періодично з'являються у нас і в інших країнах постійно і вже понад сто років [3, 25—29; 6, 42—45; 11, 149—151; 13, 103—106; 25, 140—143; та ін.]. В спеціальній криміналістичній літературі міститься безліч свідчень, часто теоретично не зовсім обґрунтованих, але надзвичайно корисних для розслідування, про випадки застосування поліграфа і одержання за його допомогою унікальної доказової інформації.

Практика розслідування, постійно вимагаючи об'єктивізації вербальної інформації, спонукала криміналістичну науку шукати засоби не лише надійної фіксації

показань, але й встановлення об'єктивних критеріїв визначення ставлення допитуваних до теми допиту і окремих його елементів аж до визначення неправдивості показань. Не дивно, що ці пошуки вже досить давно почали давати цікаві результати, які втілилися в створення поліграфа, котрий згодом в рекламних цілях одержав назву лай-детектора — визначальника брехні.

Поліграф являє собою багатоцільовий прилад, призначений для одночасної реєстрації декількох (від 4 до 16) фізіологічних процесів, пов'язаних з виникненням емоцій. Психофізіологічний спосіб одержання інформації від конкретної людини в результаті оцінки її відношення до фактів, які їй повідомляються (або до показаних їй осіб чи предметів), базується на об'єктивно існуючому зв'язку між процесами, що приховано протікають у психіці даної людини, та фізіологічними проявами життєдіяльності організму, які апаратно піддаються спостереженню. При цьому зовнішній стимул (предмет або запитання), що несе людині інформацію про відбиті в її пам'яті події, стійко викликає психофізіологічну реакцію, що перевищує реакції на аналогічні стимули, які їй передаються в тих же умовах, але такі, що не узгоджуються зі згаданою подією.

Приховати ці реакції можна лише на рівні зовнішніх проявів, але внутрішні зміни утаємничити практично неможливо.

Наукові розробки, експериментальне і широке практичне застосування поліграфа в деяких країнах з усією переконливістю довели, що показання цього приладу є цілком об'єктивними [23]. Проте поліграф реєструє не неправду, а природні психофізіологічні реакції (кореляти) реципієнта, котрі показують, які саме уявлення, об'єкти, яка саме інформація викликає у досліджуваного стан напруженості, дискомфорт, яких він може осмислено навіть не помічати.

П. Прукс обґрунтовано вважає, що поліграф може застосовуватись як дуже важливий допоміжний засіб в проведенні допиту, пред'явлення для впізнання осіб та речей, обшуку і як повноправний інстру-

ментальний метод у проведенні психологічної експертизи [23, 149—176].

Погоджуючись з цим шановним автором, ми даємо перелік напрямів застосування поліграфа для одержання дуже цінної інформації, котру слід відносити до категорії так званої орієнтуючої. Поліграфний експеримент можна з успіхом використовувати для (1) проведення наукових досліджень в галузях криміналістики і судової психології; (2) одержання даних, що обґрунтовують висунення версій і визначення шляхів їх перевірки; (3) проведення судово-психологічної експертизи; (4) визначення причетності особи якоюсь мірою до вчиненого злочину; (5) визначення приховання слідів злочину та окремих предметів; (6) визначення обставин, які чомусь замовчуються; (7) встановлення фактів узнання окремих людей, тварин і предметів; (8) встановлення країни і місця проживання аж до вулиці і будинку; (9) професійного відбору працівників правоохоронних органів і спеціальних служб [11, 150].

Необхідно ще раз підкреслити, що поліграф не можна розглядати як засіб одержання доказів. Справа в тому, що об'єктивна фіксація визначеної напруженості у випробуваного далеко не завжди може означати, що задане йому запитання викликає таку реакцію саме у зв'язку з тим,

що він причетний до вчинення злочину. Більше того, раптовий спалах напруженості може виникнути зовсім не у зв'язку з одержанням подразників від експериментатора. Тому однозначно інтерпретувати напруженість як свідчення причетності до вчиненого злочину немає бездоганих підстав. Крім того, процесуальне доказування базується, зокрема, на принципі безпосередності, який у випадку з поліграфом повністю нівелюється, бо аналіз і оцінка показань приладу цілком перекладається на професіоналізм і сумління оператора.

Не можна не звернути увагу ще на один принциповий аспект проблеми: пропозиція вирішувати питання про правдивість показань, як це іноді робиться в літературі радикально налаштованими авторами, не витримує критики, бо правда і брехня є категоріями соціальними, етичними, які дотикаються до психофізіології, але не залежать прямо від неї. Тому для визначення правди чи брехні потрібна спеціальна інтерпретація результатів поліграфних досліджень в сукупності з іншими доказами, чого не має права робити експерт і щ? належить до виключної компетенції суб'єктів доказування.

На завершення нашого витвору варто навести слова класика: «Шлях до істини повинен бути істинним».

Список літератури:

1. *Баев О.Я.* Конфликты в деятельности следователя (вопросы теории) / О.Я. Баев. — Воронеж: Изд-во Воронеж.ун-та, 1981. — 160 с.
2. *Бахин В.П.* Тактика использования внезапности в раскрытии преступлений органами внутренних дел / В.П. Бахин, В.С. Кузьмичев, Е.Д. Лукьянчиков. — К.: НИРИО КВШ МВД СССР, 1990. — 56 с.
3. *Бахин В.П.* О допустимости применения полиграфа и использования гипноза при расследовании преступлений / В.П. Бахин, Н.С. Карпов, И.В. Строков // Криминалистика и судебная экспертиза. — Вып. 52. — К.: МЮ Украины, 2004. — С. 22—30.
4. *Бахин В.П.* Тактика — профессионализм и мастерство в общении : учебное пособие / В.П. Бахин. — К.: Изд-во Семенко Сергея, 2006. — 116 с.
5. *Волобуев А.Ф.* Принципы следственной тактики / А.Ф. Волобуев // Криминалистика и судебная экспертиза. — Вып. 45. — К.: Лыбидь, 1992. — С. 27—33.
6. *Гончаренко В.Г.* Можливості використання психоаналізаторів у судочинстві / В.Г. Гончаренко // Вісник Київського університету. Юридичні науки. — Випуск. 18. — К.: Вища школа, 1977. — С. 40—47.

7. *Гончаренко В.И.* Психологическое воздействие в целях получения объективной информации при допросе / В.И. Гончаренко, Ф.М. Сокиран // Криминалистика и судебная экспертиза. — Вып. 41. — К.: Лыбидь, 1990. — С. 24—29.
8. *Гончаренко В.Г.* Тактика психологічного впливу на попередньому слідстві / В.Г. Гончаренко, Ф.М. Сокиран . — К.: Укр. акад. вн. справ, 1994. — 48 с.
9. *Гончаренко В.Г.* Коментар до статті 22 Кримінально-процесуального кодексу України / В.Г. Гончаренко // Законодавство України. Науково-практичні коментарі. — 2003. — № 7. — С. 3—6.
10. *Гончаренко В.Г.* Принцип науковості як методологія юридичного нормотворення / В.Г. Гончаренко // Вісник Академії адвокатури України. — К.: ВЦ ААУ, 2007. — Вип. 10. — С. 32—44.
11. *Гончаренко Владлен.* Лекції з судової психології, читані в Академії адвокатури України / Владлен Гончаренко. — К.: Академія адвокатури України, 2008. — 280 с.
12. *Гранат Н.А.* Критерии законности и допустимости целенаправленного психологического воздействия / Н.А. Гранат // Тактические приемы допроса и пределы их использования. — М., 1980. — С. 43—46.
13. *Гуляев П.И.* Исследования эмоционального состояния человека в процессе производства следственного действия / П.И. Гуляев, И.Е. Быховский // Криминалистика и судебная экспертиза. — Вып. 9. — К.: РИО МВД УССР, 1972. — С. 103—109.
14. *Журавель В.А.* Ситуационность тактических приемов при допросе потерпевшего / В.А. Журавель // Криминалистика и судебная экспертиза. — Вып. 30. — К.: Вища школа, 1985. — С. 18—24.
15. *Закатов А.А.* Ложь и борьба с нею / А.А. Закатов. — Волгоград: Нижне-Волж. книж. изд-во, 1984. — 192 с.
16. *Комарков В.С.* Цели и тактика предъявления доказательств в ходе допроса обвиняемого / В.С. Комарков // Криминалистика и судебная экспертиза. — Вып. 9. — К.: РИО МВД УССР, 1972. — С. 91—97.
17. *Коновалова В.О.* Допустимість і правомірність психологічного впливу при розслідуванні злочинів / В.О. Коновалова // Рад.право. — 1971. — № 9. — С. 24—27.
18. *Коновалова В.Е.* Криминалистическая тактика: принципы и функции / В.Е. Коновалова // Криминалистика и судебная экспертиза. — Вып. 22. — К.: Вища школа, 1981. — С. 40—47.
19. *Коновалова В.Е.* Обыск: тактика и психология / В.Е. Коновалова, В.Ю. Шепитько. — Харьков: Гриф, 1997. — 80 с.
20. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / [за заг. ред. В.Т. Малярєнка, В.Г. Гончарєнка]. — Вид. шосте, перероб. та доп. — К.: Юрисконсульт, Юстиніан, 2010. — 896 с.
21. *Кузьмичев В.С.* Система принципов следственной тактики / В.С. Кузьмичев // Криминалистика и судебная экспертиза. — Вып. 46. — К.: Лыбидь, 1993. — С. 26—33.
22. *Пантелеев И.Ф.* Некоторые вопросы психологии расследования преступлений / И.Ф. Пантелеев // Труды ВЮЗИ: Теорет. и практ. проблемы укрепления сов.государства и соц. законности. — 1973. — Вып. 29. — С. 218—235.
23. *Прукс П.* Уголовный процесс: научная «детекция лжи» / П. Прукс. — Тарту: Тартуский университет, 1992. — 199 с.
24. *Розовский Б.Г.* Некоторые вопросы применения психологических приемов в допросе обвиняемых / Б.Г. Розовский // Криминалистика и судебная экспертиза. — Вып. 2. — К.: МООП УССР, 1965. — С. 14—22.
25. *Розовский Б.Г.* Об использовании технических средств в допросе / Б.Г. Розовский // Криминалистика и судебная экспертиза. — Вып. 4. — К.: РИО МООП УССР, 1967.

26. Сокиран Ф.М. Сучасні концепції психологічного впливу на досудовому слідстві / Ф.М. Сокиран. — К.: НАВСУ — НВТ «Правник», 2002. — 172 с.
27. Хайдуков Н.П. Тактико-психологические основы воздействия следователя на участвующих в деле лиц / Н.П.Хайдуков . — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1984. — 124 с.
28. Шепитько В.Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике / В.Ю. Шепитько. — Харьков: РИП «Оригинал», 1995. — 200 с.
29. Шепитько В.Ю. Ситуационная обусловленность применения тактических приемов в расследовании преступлений / В.Ю. Шепитько // Криминалистика и судебная экспертиза. — Вып. 48. — К.: Минюст Украины, 1997. — С. 37—42.
30. Якушин С.Ю. Тактические приемы при расследовании преступлений / С.Ю. Якушин. — Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1983. — 102 с.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы процессуальной допустимости тактико-психологических приемов расследования преступлений, особенно обращается внимание на неприемлемость использования обмана, гипноза, определяются возможности и пределы применения полиграфа.

SUMMARY

The article deals with the questions of procedural permission of tactical and psychological means of investigating crimes. Special attention is payed to the unacceptedness of applying fraud, hypnosis, and the possibilities and limits of using polygraph are defined.

*Рекомендовано кафедрой кримінального процесу
та криміналістики*

Подано 28.09.2010